

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Затверджено
Вченою радою
Запорізького національного університету
протокол № 2 від 12.09.2022 р.
Голова Вченої ради, ректор
 М. О. Фролов



**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
РЕЛІГІЙНИХ СПІЛЬНОТ В УКРАЇНІ
РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

підготовки здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
кваліфікація: доктор філософії

Укладач:

Ігнатуша О. М., професор кафедри історії України, доктор історичних наук,
професор

Погоджено:

Проректор з наукової роботи
Проректор з науково-педагогічної роботи
Зав. відділу аспірантури і докторантури

Г. М. Васильчук
Ю. О. Каганов
О. П. Єфіменкова

Запоріжжя 2022

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, рівень вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни	
		Денна, вечірня, заочна форми навчання	
Кількість кредитів – 3	Галузь знань <u>03 Гуманітарні науки</u> (шифр і назва)	вибіркова Цикл професійної підготовки	
Змістових модулів – 4	Спеціальність 032 Історія та археологія (код і найменування)	Рік підготовки: 2-й	
Загальна кількість годин – 90		Лекції 12 год.	
Освітньо-наукова програма <u>Історія</u> (назва програми)		Практичні 12 год.	
Рівень вищої освіти: третій (доктор філософії)		Самостійна робота 66 год.	
		Вид підсумкового контролю: залік	

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Метою викладання дисципліни є поглиблення у здобувачів третього рівня вищої освіти системних знань про основні питання новітньої історії релігійних спільнот в Україні (XX–XXI ст.), які мають суттєвий суспільний резонанс, і розв'язання яких сприяє консолідації суспільства, держави, гармонізації міжрелігійних, міжцерковних і міжособистісних відносин, забезпеченню суспільного розвитку та конкурентоспроможності України у світі.

Основні завдання курсу: Ознайомлення зі здобутками історіографії, сучасними концепціями, фундаментальними працями і новітніми напрацюваннями історії релігійних спільнот в Україні XX–XXI ст., формування розуміння теоретичних і практичних проблем ролі і місця релігійних факторів в суспільних процесах та шляхів вирішення цих проблем, вміння обирати релевантні методи наукових досліджень проблематики історії релігійних спільнот, удосконалення теоретичного інструментарію наукових досліджень та пошуку шляхів розширення їх джерельної бази.

Згідно з вимогами освітньо-наукової програми аспіранти повинні досягти таких програмних **компетентностей і програмних результатів навчання:**

Програмні компетентності	
<i>для здобувачів 2021 року вступу за ОНП 2020-2021 р.</i>	
ЗК1	Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу нових та комплексних ідей
ЗК2	Здатність вчитися, оволодівати сучасними знаннями, застосовувати їх у практичних ситуаціях
ЗК3	Здатність до формування системного наукового світогляду та загального культурного кругозору
ЗК6	Здатність до пошуку, оброблення та аналізу наукової інформації з різних джерел; використання інформаційно-комунікаційних технологій у дослідницькій та викладацькій діяльності
ЗК 13	Здатність до міжособистісної взаємодії та комунікації; володіння технікою публічних виступів, риторики та аргументації
СК2	Здатність до засвоєння основних концепцій, розуміння теоретичних і практичних проблем, історії розвитку та сучасного стану наукових знань за спеціальністю Історія, оволодіння термінологією з досліджуваного наукового напрямку
СК3	Здатність здійснювати аксіологічний аналіз своїх і інших наукових праць.
СК7	Здатність до розкриття пізнавального потенціалу таких наукових напрямів, як культурно-історична антропологія, мікроісторія, історія повсякденності, усна історія, психоісторія, кліометрія та ін.
СК8	Здатність до творчого індивідуального пошуку за обраним науковим напрямом історичного дослідження
<i>для здобувачів 2022 року вступу за ОНП 2022 р.</i>	
ЗК1	Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу
ЗК2	Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел
ЗК3	Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми
ЗК5	Здатність до критичного мислення
ЗК10	Здатність розв'язувати комплексні проблеми історії на основі системного наукового світогляду та загального культурного кругозору із дотриманням принципів професійної етики та академічної доброчесності
ЗК11	Здатність до міжособистісної взаємодії та комунікації; володіння технікою публічних виступів, риторики та аргументації
СК1	Здатність до розуміння основних концепцій, історичних витоків, сучасного стану та тенденції розвитку історичної науки; оволодіння термінологією з досліджуваного наукового напрямку

СК2	Здатність здійснювати планування та виконання оригінальних досліджень, досягати наукових результатів, які створюють нові знання як в предметній області, так і в міждисциплінарних напрямках, і можуть бути опубліковані у провідних вітчизняних та міжнародних наукових виданнях з галузі гуманітарних наук та суміжних галузей
СК8	Здатність здійснювати аксіологічний аналіз своїх і інших наукових праць.
СК10	Здатність до розкриття пізнавального потенціалу таких наукових напрямів, як культурно-історична антропологія, мікроісторія, історія повсякденності, усна історія, психоісторія, кліометрія та ін.
Програмні результати навчання	
<i>для здобувачів 2021 року вступу за ОНП 2020-2021 р.</i>	
ПРН1	Демонструвати системний науковий світогляд та загальний культурний кругозір; володіти техніками і технологіями критичного мислення.
ПРН6	Використовувати методи і способи ефективної комунікації та міжособистісної взаємодії в академічному середовищі.
ПРН7	Оволодівати сучасними знаннями та застосовувати їх у практичній діяльності; здійснювати абстрактний аналіз, оцінку і синтез нових та комплексних ідей; демонструвати відданість їх розвитку у передових контекстах професійної та наукової діяльності
ПРН11	Здійснювати пошук, оброблення та аналіз наукової інформації, її систематизацію та узагальнення; використовувати інформаційно-комунікаційні технології у дослідницькій та викладацькій діяльності.
ПРН13	Вільно спілкуватися з питань, що стосуються сфери наукових та експертних знань, з колегами, широкою науковою спільнотою (у тому числі міжнародною), суспільством у цілому; демонструвати навички публічних виступів, аргументації та риторики.
ПРН19	Знати зміст основних категорій і принципів, історію розвитку та сучасний стан наукових знань за спеціальністю Історія
ПРН24	Вміти використовувати пізнавальний потенціал таких наукових напрямів, як культурно-історична антропологія, мікроісторія, історія повсякденності, усна історія, психоісторія, кліометрія та ін.
<i>для здобувачів 2022 року вступу за ОНП 2022 р.</i>	
ПРН4	Формулювати і перевіряти гіпотези; використовувати для обґрунтування висновків належні докази, зокрема, результати теоретичного аналізу, прикладних досліджень, наявні

	літературні дані; аналізувати досліджувану проблему з урахуванням широкого інтелектуального та соціокультурного контекстів
ПРН6	Вільно презентувати та обговорювати з фахівцями і нефахівцями результати досліджень, наукові та прикладні проблеми історії державною та іноземною мовами; оприлюднювати результати досліджень у наукових публікаціях у провідних вітчизняних та міжнародних наукових виданнях з дотриманням правил академічного письма; здійснювати ефективну міжособистісну комунікацію; демонструвати навички публічних виступів, аргументації та риторики
ПРН8	Демонструвати системний науковий світогляд та загальний культурний кругозір; володіти техніками і технологіями критичного мислення; дотримуватися принципів академічної доброчесності та професійної етики; забезпечувати безперервний саморозвиток та самовдосконалення протягом життя
ПРН11	Володіти науковою мовою високого теоретичного узагальнення, вміти здійснювати аксіологічний аналіз наукових текстів
ПРН13	Вміти використовувати пізнавальний потенціал таких наукових напрямів, як культурно-історична антропологія, мікроісторія, історія повсякденності, усна історія, психоісторія, кліометрія та ін.

3. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1. Суспільно-релігійні відносини доби Української національної революції 1917–1921 рр.

Тема 1. Церковні інституції та релігійна свідомість доби Української революції 1917–1921 рр.

Релігійно-церковна проблематика доби української революції 1917–1921 рр. в історіографії. Характер державно-церковних відносин напередодні Української національної революції. Суспільні настрої та ідейні джерела церковного руху в Україні часів революції. Українські політичні партії у ставленні до релігії та церкви напередодні та під час революції.

Особливості релігійної політики Української Центральної Ради та гетьманату Павла Скоропадського. Організаційне становище конфесій в УНР та Українській Державі. Проблеми автокефалії церкви в Українській революції. Рух за автокефалію православної церкви. Всеукраїнський православний церковний Собор 1918 р. Здобуття автономного статусу Української православної церкви. Національні церковні реформи Директорії УНР. Закон уряду УНР про автокефалію Української православної церкви.

Російська агресія в Україні та її релігійні форми (1917– 1920 рр.). Тимчасове вище церковне управління на Півдні Росії (1919–1920 рр.). Політика політичних режимів у релігійній сфері.

Ідейні, політичні та соціальні джерела радянської політики нищення релігії та церкви в Україні. Організаційно-правові засади радянської релігійної політики та становище християнської церкви. Греко-католицька та Римо-католицька церква в епоху революції. Протестантизм і релігії національних меншин в Україні в умовах революційних викликів 1917–1921 рр. Релігійні процеси на Запоріжжі доби української революції..

Змістовий модуль 2. Релігійні спільноти в Україні між двома світовими війнами.

Тема 2. Радянська антирелігійна політика в Україні 20–30-х рр. XX ст.

Радянська антирелігійна політика, її зміст, форми і динаміка – від «релігійного непу» до терору. Напрямки, форми і масштаби руйнації церкви в Україні. Економічний тиск на релігійні спільноти. Антирелігійна пропаганда. Адміністративне та кримінальне переслідування членів церковних організацій. Розкол українського православ'я. Антирелігійні кампанії. Закриття церков. Репресії проти духовенства і віруючих. Знищення інституційованої релігійності.

Тема 3. Релігійні спільноти України в умовах більшовицької модернізації.

Утворення Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), особливості її ідеології, складу, діяльності. Українізація церковного життя. Митрополит Василь Липківський. Підтримка владою обновленського руху та організація Синодальної церкви. Еволюція обновленства. Митрополит Пимен Пегов. Українська соборно-єпископська церква як канонічна альтернатива УАПЦ. Митрополит Феофіл Булдовський. Український екзархат Російської православної церкви (1921 р.) та скасування автономії Української православної церкви Московським патріархатом (1924 р.). Послання митрополита Михаїла Єрмакова (1927 р.). Всеукраїнські протестантські об'єднання: спільне та особливе. Доля іудейських, караїмських і мусульманських громад в радянській Україні. Церковне життя Запорізького краю 20–30-х рр. XX ст.

Тема 4. Західноукраїнські реалії церков між двома світовими війнами.

Православна та Греко-католицька церква на західноукраїнських землях у складі нових національних держав Європи. «Ревіндикація». Митрополит Андрей Шептицький на захисті української культури. Протестантські церкви в західноукраїнських землях протягом 20–30-х рр. XX ст.

Змістовий модуль 3. Релігійні суперечності в Україні 40–80-х рр. XX ст.

Тема 5. Контрверзи релігійного відродження в Україні часів Другої світової війни.

Активізація церковного життя в Україні в умовах II Світової війни. Релігійні спільноти України під німецькою окупацією (1941–1944 рр.). Політика окупаційних властей щодо церкви. Розбудова і припинення діяльності Української автокефальної та Української автономної церков. Українські греко-католики під час II Світової війни.

Тема 6. Лібералізація та нові гоніння проти релігійних організацій середини 40-х – 80-х рр. XX ст.

Ліквідація Української греко-католицької церкви (1946 р.). Протестантські конфесії в Україні у 40–80-х рр. XX ст. Атеїстична кампанія 1958–1964 рр. в Україні: її масштаб і наслідки. Церква в Україні доби "застою". Організаційний стан конфесій і деформації традиційної релігійності. Катакомбні церкви. Патріарх Йосиф Сліпий. Релігійне інакомислення. Правозахисний рух за волю віри в Україні. Релігійні рухи в Україні часів «перебудови». 1000-ліття Хрещення Русі.

Змістовий модуль 4. Проблеми і здобутки релігійних спільнот незалежної України

Тема 7. Суспільно-церковні трансформації в незалежній Україні

Зміни правового статусу релігійних організацій в Україні. Поглиблення організаційних процесів всередині українського православ'я. Національний церковний рух і легалізація Української Греко-Католицької (1989 р.) та відновлення Української Автокефальної (1990 р.) церков. Розкол Російської Православної Церкви. Постанова Української Православної Церкви Київський Патріархат (1992 р.). Рух за єдину помісну церкву. Надання Томосу про автокефалію Православній церкві України (ПЦУ) (2019 р.). Проблеми розвитку ПЦУ. Католицизм і протестантизм в Україні. Релігії національних меншин. Неорелігії. Українські релігійні організації поза межами України. Конфесійна карта сучасного Запоріжжя.

Тема 8. Суспільно-релігійні виклики Революції Гідності та сучасної російсько-української війни.

Церковні організації України в умовах Революція гідності (листопад 2013 – лютий 2014 рр.): їх громадянська позиція і суспільно-значуща діяльність. Релігійний фактор в російській агресії та гібридній війні проти України. Російська православна церква (РПЦ) як агент Кремля і генератор, пропагандист «русского мира». РПЦ і путінська політика щодо України. Ставлення українських церков до подій на Сході України (2014–2022 рр.). Церковне волонтерство і капеланство. Роль церковних організацій в організації відсічі російським агресорам.

4. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви тематичних розділів і тем	Кількість годин			
	усього	у тому числі		
		л.	практ.	сам. роб.
1	2	3	4	5
Змістовий модуль 1. Суспільно-релігійні відносини доби Української національної революції 1917–1921 рр.				
Тема 1. Церковні інституції та релігійна свідомість доби Української революції 1917–1921 рр.	24	4	4	16
Разом за змістовим модулем 1	24	4	4	16
Змістовий модуль 2. Релігійні спільноти в Україні між двома світовими війнами.				
Тема 2. Радянська антирелігійна політика в Україні 20–30-х рр. ХХ ст.	8	2		6
Тема 3. Релігійні спільноти України в умовах більшовицької модернізації.	6		1	5
Тема 4. Західноукраїнські реалії церков між двома світовими війнами.	6		1	5
Разом за змістовим модулем 2	20	2	2	16
Змістовий модуль 3. Релігійні суперечності в Україні 40–80-х рр. ХХ ст.				
Тема 5. Контрверзи релігійного відродження в Україні часів Другої світової війни.	12	2	2	8
Тема 6. Лібералізація та нові гоніння проти релігійних організацій середини 40-х – 80-х рр. ХХ ст.	12	2	2	8
Разом за змістовим модулем 3	24	4	4	16
Змістовий модуль 4. Проблеми і здобутки релігійних спільнот незалежної України				
Тема 7. Суспільно-церковні трансформації в незалежній Україні	22	2	2	18
Разом за змістовим модулем 4	22	2	2	18
Усього годин	90	12	12	66

5. ТЕМИ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

№ тем и	Назва теми	Кіл-ть годин
Змістовий модуль 1. Суспільно-релігійні відносини доби Української національної революції 1917–1921 рр.		
1	Церковні інституції та релігійна свідомість доби Української революції 1917–1921 рр.	3

1	Проблеми автокефалії церкви в Українській революції	1
	Разом за змістовим модулем 1	4
Змістовий модуль 2. Релігійні спільноти в Україні між двома світовими війнами		
2-3	Радянська антирелігійна політика в Україні 20–30-х рр. XX ст.	2
	Разом за змістовим модулем 2	2
Змістовий модуль 3 Релігійні суперечності в Україні 40–80-х рр. XX ст.		
5	Контрверзи релігійного відродження в Україні часів Другої світової війни	2
6.	Лібералізація та нові гоніння проти релігійних організацій середини 40-х – 80-х рр. XX ст.	2
	Разом за змістовим модулем 3	4
Змістовий модуль 4. Проблеми і здобутки релігійних спільнот незалежної України		
7-8	Суспільно-церковні трансформації в незалежній Україні	2
	Разом за змістовим модулем 4	2
Усього годин		12

6. ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

№ теми	Назва теми	Кіл-ть годин
Змістовий модуль 1. Суспільно-релігійні відносини доби Української національної революції 1917–1921 рр.		
1	Проблеми державно-церковних відносин доби Української революції	2
1	Проблеми української автокефалії, релігійні та антирелігійні прояви російської агресії в Україні 1917–1921 рр.	2
	Разом за змістовим модулем 1	4
Змістовий модуль 2. Релігійні спільноти в Україні між двома світовими війнами		
2-4	Релігійні спільноти в Україні між двома світовими війнами	2
	Разом за змістовим модулем 2	2
Змістовий модуль 3. Релігійні суперечності в Україні 40–80-х рр. XX ст.		
5	Релігійні спільноти в Україні часів Другої світової війни	2
6	Особливості релігійного життя України другої половини 40-х – 80-х рр. XX ст.	2
	Разом за змістовим модулем 3	4

Змістовий модуль 4. Проблеми і здобутки релігійних спільнот незалежної України		
7-8	Проблеми і здобутки релігійних спільнот незалежної України	2
	Разом за змістовим модулем 4	2
Усього годин		12

7. САМОСТІЙНА РОБОТА

№ теми	Назва теми	Кількість годин
Змістовий модуль 1. Суспільно-релігійні відносини доби Української національної революції 1917–1921 рр.		
1	Церковні інституції та релігійна свідомість доби Української революції 1917–1921 рр.	16
	Разом за змістовим модулем 1	16
Змістовий модуль 2. Релігійні спільноти в Україні між двома світовими війнами		
2	Радянська антирелігійна політика в Україні 20–30-х рр. ХХ ст.	6
3	Релігійні спільноти України в умовах більшовицької модернізації	5
4	Західноукраїнські реалії церков між двома світовими війнами	5
	Разом за змістовим модулем 2	16
Змістовий модуль 3. Релігійні суперечності в Україні 40–80-х рр. ХХ ст.		
5	Контроверзи релігійного відродження в Україні часів Другої світової війни	8
6	Лібералізація та нові гоніння проти релігійних організацій середини 40-х – 80-х рр. ХХ ст.	8
	Разом за змістовим модулем 3	16
Змістовий модуль 4. Проблеми і здобутки релігійних спільнот незалежної України		
7	Суспільно-церковні трансформації в незалежній Україні	10
8	Суспільно-релігійні виклики Революції Гідності та сучасної російсько-української війни	8
	Разом за змістовим модулем 4	18
Усього годин		66

8. ВИДИ КОНТРОЛЮ І СИСТЕМА НАКОПИЧЕННЯ БАЛІВ

№ змістово го модуля	Вид контролю	Кіл- ть балів
ПОТОЧНИЙ		
1	<i>Дискусія (тах 4 бали)</i>	4
	<i>Самостійна робота 1: Дослідники історії церкви доби Української революції (1917–1921 рр.) (тах 5 балів)</i>	5
	<i>Дискусія (тах 4 бали)</i>	4
	<i>Самостійна робота 2: Діячі церковного руху в Україні 1917–1921 рр.: постаті, ідеї, здобутки (тах 5 балів)</i>	5
2	<i>Дискусія (тах 4 бали)</i>	4
	<i>Доповідь-презентація: Напрямки новітніх досліджень з історії релігійних спільнот в Україні 20–30-х рр. ХХ ст. (тах 8 балів)</i>	8
3	<i>Дискусія (тах 4 бали)</i>	4
	<i>Самостійна робота 3: Проблеми методології та джерельної бази досліджень історії церкви часів Другої світової війни (тах 5 балів)</i>	5
	<i>Дискусія (тах 4 бали)</i>	4
	<i>Самостійна робота 4: Релігія у радянському повсякденні (тах 5 балів)</i>	5
4	<i>Дискусія (тах 4 бали)</i>	4
	<i>Доповідь-презентація: Релігійні спільноти України перед сучасними суспільно-політичними викликами (тах 8 балів)</i>	8
	<i>Загалом за поточним контролем</i>	60
ПІДСУМКОВИЙ		
	<i>Залік, у т.ч.</i>	40
	<i>Тестування у системі Moodle</i>	10
	<i>Усна відповідь на 2 теоретичні і 1 практичне питання в очному або дистанційному режимі за матеріалами усього курсу (30 балів)</i>	30
	Разом:	100

Шкала оцінювання: національна та ECTS

<i>За шкалою ECTS</i>	<i>За шкалою університету</i>	<i>За національною шкалою</i>
A	90 – 100 (відмінно)	(відмінно)
B	85 – 89 (дуже добре)	4 (добре)
C	75 – 84 (добре)	
D	70 – 74 (задовільно)	3 (задовільно)
E	60 – 69 (достатньо)	
FX	35 – 59 (незадовільно – з можливістю повторного складання)	2 (незадовільно)
F	1 – 34 (незадовільно – з обов'язковим повторним курсом)	

9. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА

Змістовий модуль 1

1. Андрусишин Б. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР): Навч. посібн. Київ : Либідь, 1997. 176 с.
2. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: у 4-х т., 5 кн. Т. 4, кн. 1. Київ : УПЦ КП, 1998. 384 с.
3. Зінченко А. Життя і служіння Митрополита Василя Липківського. Київ : Дуліби, 2017. 336 с.
4. Ігнатуша О.М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.) : Монографія. Запоріжжя : Поліграф, 2004. 440 с.
5. Ісіченко Ігор, архиєп. Історія Христової Церкви в Україні : конспект лекцій. Харків : Акта, 2008. 607 с.
6. Історія п'ятидесятництва в Україні / уклад. та ред. М. Мокієнко. Київ : Самміт-Книга. 2021. 520 с.
7. Колодний А. М. Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників. Київ : Інтерсервіс, 2017. 740 с.
8. Липківський В. Відродження Церкви в Україні. 1917–1930. Торонто : Добра книжка, 1959. 335 с.
9. Любащенко В.І. Історія протестантизму в Україні. Курс лекцій. Київ : Поліс, 1996. 350 с.

10. Михайлуца М. І. Православне життя в Одесі: від революції до сталінського одержавлення (1917–1945). Херсон : Олді-плюс, 2019. 375 с.
11. Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Української Центральної Ради): Навч. посібн. Київ : Либідь, 1997. 200 с.
12. Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського): Навч. посібн. Київ : Либідь, 1997. 318 с.
13. Історія релігій в Україні: актуальні питання / за заг. ред. О. Киричук. Львів : Логос, 2021. Вип. 3. 212 с. URL: <http://religio.org.ua/index.php/religio-actual-issues>
14. Історія релігій в Україні: актуальні питання / за заг. ред. О. Киричук. Львів : Логос, 2020. Вип. 2. 212 с. URL: <http://religio.org.ua/index.php/religio-actual-issues/issue/view/12>
15. Ihnatusha O. Public opinion and hystorical thought on the autocephaly acquisition in Ukraine (1917–1921): parallels XX-XXI cc. *Making of Modern Ukraine: Human Society in Historiographic Discourse : collective monograph*. Lviv-Toruń: Liha-Pres. 2019. P. 103-127.
16. Plokyh, Serhii & Frank E. Sysyn. Religion and Nation in Modern Ukraine. Canadian Institute of Ukrainian Study Parishes, 2003. 232 p.

Змістовий модуль 2

1. Жилюк С.І. Обновленська церква в Україні (1922–1928). Рівне : РДГУ, 2002. 384 с.
2. Зінченко А. Ієрархи Української церкви: митрополит Микола Борецький, архієпископ Костянтин Кротевич, митрополит Іван Павловський. Київ : Укр. Видавнича Спілка, 2003. 156 с.
3. Ігнатуша О., Грузова Т. Церква в умовах Голодомору 1932–1933 рр.: історіографічний дискурс. *Сторінки історії*. 2021. № 43. С. 64-79.
4. Ігнатуша О.М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.) : Монографія. Запоріжжя : Поліграф, 2004. 440 с.
5. Ігнатуша О. М. Православні церкви України в стані розколу та пошуках єдності (20–30-ті рр. XX ст.) : навч. пос. реком. МОН України. Запоріжжя : ЗНУ, 2008. 250 с
6. Історія релігії в Україні: Навч. посіб. / за ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ : Т-во Знання, КОО, 1999. 735 с.
7. Киридон А. М. Держава – церква – суспільство: інверсна трансформація в Україні: монографія. Рівне: РІС КСУ, 2011. 216 с.
8. Мартирологія українських церков у 4-х тт. Т. 1. Українська Православна Церква: док., матеріали, християнський самвидав; Т. 2. Українська Католицька Церква: док., матеріали, християнський самвидав України. Торонто-Балтимор, 1985-1988.
9. Пашенко В., Киридон А. Більшовицька держава і православна церква в Україні 1917–1930-ті роки. Полтава : АСМІ, 2004. 336 с.
10. Перший Всеукраїнський православний церковний Собор УАПЦ. 14–30 жовтня 1921 року. Док. і матеріали / Упоряд. Г. М. Михайличенко,

- Л. Б. Пилявець, І. М. Преловська. Київ; Львів : Ін-т укр. археографії та джерелознавства, 1999. 560 с.
11. Преловська І. М. «Собор самопізнання» Української автокефальної православної церкви. Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 17–30 жовтня 1927 року: Док. і матеріали / Упоряд. С. І. Білокінь, І. М. Преловська, І. М. Старовойтенко. Київ, 2007. С. 17–37.
 12. Репресовані діячі Української Автокефальної Православної Церкви (1921–1939): біографічний довідник / І. В. Бухарева, В. М. Даниленко, В. М. Окіпнюк, І. М. Преловська. Київ, 2011. 182 с.
 13. Тригуб О. П. Розкол Російської православної церкви в Україні (1922–39 рр.): між державним політичним управлінням та реформацією. Миколаїв, 2009. 300 с.
 14. Шліхта Н. Історія радянського суспільства. Курс лекцій. Харків : Акта, 2015. 252 с.
 15. Wociurkiw Bohdan R. The Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet State. 1939–1950. Edmonton-Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1996. 310 p.
 16. Ihnatusha O. Soviet anti-religious hybrid propaganda in Ukraine in the 1930s: nature and specificity. *Propaganda and public consciousness in the south and east of Ukraine (1930s - early XX century)*. Riga: Baltija Publishing. 2021 С. 48-74.
 17. Plochy, Serhii & Frank E. Sysyn. Religion and Nation in Modern Ukraine. Canadian Institute of Ukrainian Study Parishes, 2003. 232 p.
 18. Pospelovsky Dmitry V. A History of Soviet Atheism in Theory and Practice, and the Believer: In 3 vols. Vol. 3. Basingstoke : Macmillan, 1988. 325 p.

Змістовий модуль 3.

1. Бабенко Л. Л. Радянські органи державної безпеки у системі взаємовідносин держави і православної церкви в Україні (1918 – середина 1950-х рр.). Полтава : ТОВ АСМІ, 2014. 554 с.
2. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950 рр.). Львів : Український Католицький ун-т, 2005. 265 с.
3. Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. Київ : Світогляд, 2005. 742 с.
4. Волошин Ю. Українська православна церкви в роки нацистської окупації (1941–1944). Полтава, 1997. 126 с.
5. Грідіна І. М. Духовне життя населення України в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.) : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2010. 418 с.
6. Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945 / Ф.Г. Турченко (наук. ред.). Запоріжжя : Просвіта, 2013. 416 с.
7. Каганов Ю. О. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія. Запоріжжя : Інтер-М, 2019. 432 с.
8. Мартирологія українських церков у 4-х тт. Т. 1. Українська Православна Церква: док., матеріали, християнський самвидав; Т. 2. Українська

Католицька Церква: док., матеріали, християнський самвидав України. Торонто-Балтимор, 1985-1988.

9. Панченко П. П. Релігійні конфесії в Україні (40-і – початок 90-х рр.). Київ : Ін-т історії України, 1993. 49 с.

10. Державно-церковні відносини та становище Руської православної церкви на Дніпропетровщині (1954–1963 рр.) / упоряд. та авт. передмови А. Ю. Шевченко. Дніпропетровськ, ІМА-прес, 2012. Кн. 2. 536 с.

11. Пашенко В. Греко-католики в Україні: Від 40-х років ХХ століття до наших днів. Полтава : Вид-во Полтавського пед. ун-ту, 2002.

12. Пашенко В. Православ'я в новітній історії України. Ч.2. Полтава, 2001.

13. Сергійчук В. І. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ : Дніпро, 2001. 494 с.

14. Сліпий Йосиф. Спомини / ред. І. Дацько, М. Горяча, вид. 2-ге. Львів; Рим : УКУ, 2014. 608 с.

15. Plokhy S. The Last Empire The final days of the Soviet Union. NY : Basic Books. 2015. 544 p.

16. Plokhy, Serhii & Frank E. Sysyn. Religion and Nation in Modern Ukraine. Canadian Institute of Ukrainian Study Parishes, 2003. 232 p.

17. Stiazhkina O. Zero Point Ukraine. Four Essays on World War II / Editor Andreas Umland. Ibidem Press, 2021. 294 p.

Змістовий модуль 4

1. Гвань І. Путін і РПЦ супроти України. Відверта брехня і агресія URL: http://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/57653/

2. Здіорук С. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні ХХІ століття. Монографія. Київ : Знання України, 2005.

3. Історія релігії в Україні : у 10 т. Т. 10. Релігія і церква років незалежності України / ред. А. Колодний. Київ : [б.в.] ; Дрогобич : [б.в.], 2003. 616 с.

4. Казанова Хосе. По той бік секуляризації: релігійна та секулярна динаміка нашої глобальної доби / пер. з англ. О. Панич. Київ : Дух і Літера, 2017. 264 с.

5. Денисенко М. Православна церква в Україні. Століття розділень. Київ : Дух і Літера. 2019. 376 с.

6. Держава і Церква в новітній історії України : зб. наук. статей. Вип. 7. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. 328 с.

7. Держава і церква в Україні-2019: підсумки року і перспективи розвитку відносин (інформаційні матеріали). Київ : Центр Разумкова, 2019. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf

8. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000–2020 рр. (Інформаційні матеріали). Київ : Центр Разумкова, 2020. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_religiya.pdf

9. Колодний А. М. Україна в її релігійних виявах. Львів : Сполом, 2005. 336 с.

10. Калениченко Т. У пошуках шляхів примирення: релігійний вимір ситуації на Сході України. URL: <http://risu.org.ua/ua/index/exclusive/review/60610>

11. Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка. Київ : Самміт-Книга, 2014.

12. Патріарх Філарет: Ми переможемо, тому що Бог і правда з нами. URL: http://risu.org.ua/article_print.php?id=56935&name=national_religious_question&_lang=ua&
13. Революція Гідності: на шляху до історії: Зб. наук. праць / Відп. ред.: І. Пошивайло, Л. Онишко. Київ : Нац. музей Революції Гідності, 2020. 384 с.
14. Саган О. Н. Національні прояви православ'я: український аспект. Київ : Світ знань, 2001. 256 с.
15. Щоткіна К. Хроніки Томосу. Харків : Vivat, 2019. 304 с.
16. From «the Ukraine» to Ukraine. A Contemporary History of 1991–2021 / Edited by M. Rojansky, G. Kasianov and M. Minakov. Ibidem Press, 2021. 472 p.
17. Plokyh S. The Gates of Europe. A History of Ukraine. London, United Kingdom : Penguin. 2016. 432 p.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України ім. Г.С. Сковороди. URL: <http://www.filosof.com.ua/v8.htm>
2. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. URL: <http://vrciro.org.ua/ua/>
3. Інститут історії України НАН України. URL: <http://www.history.org.ua/>
4. Інститут релігійної свободи URL: <http://www.irs.in.ua>
5. Львівський музей історії релігії. URL: <http://www.museum.lviv.ua>
6. Релігійно-інформаційна служба України. URL: <http://risu.org.ua>
7. Релігія в Україні. URL: <http://www.religion.in.ua>
8. УПЦ Київський Патріархат: Офіційний веб-сайт. URL: www.cerkva.info
9. Офіційний інформаційний ресурс Української Греко-Католицької Церкви. URL: <http://news.ugcc.ua>
10. Львівська архідієцезія Римсько-католицької Церкви в Україні. URL: <http://dioceselviv.org>
11. Український Католицький Університет. URL: <http://ucu.edu.ua>
12. Офіційний сайт Української Лютеранської Церкви. URL: www.ukrlc.org
13. Офіційний сайт Всеукраїнського союзу об'єднань Євангельських християн баптистів – есбуа.info
14. Всеукраїнський союз Церков християн віри євангельської п'ятидесятників. URL: www.uupc.org
15. «Буддизм в Україні». URL: sangha.org.ua
16. Офіційний сайт Української Уніонної Конференції Адвентистів Сьомого дня. URL: www.adventist.org.ua
17. Інститут юдаїки. URL: www.judaica.kiev.ua
18. Іслам в Україні. URL: <http://islam.in.ua>
19. Сайт РУН Віри. URL: www.runvira.org
20. Церква «Об'єднання» (Церква Муна). URL: unification.org.ua